

ESTUDI DE LES MESURES PREVENTIVES DEL MORBO EN LA CIUTAT DE TORTOSA DES DE 1557 A 1590

*E. Marqués i Soler
A. Curto i Homedes*

INTRODUCCIÓ

Les conseqüències de la guerra contra el rei Joan II (1462-1472), van suposar per a la ciutat de Tortosa una important regressió econòmica i social, de la qual es va anant recuperant lentament en els anys posteriors. A mitjans del segle XVI la situació ja era normalitzada. La població es mantenia des de finals del segle XV. Si comparem el fogatge de 1496 i els de 1553, veiem que la situació gairebé no canvia. Dels 981 focs passa a 988, ocupant el cinquè lloc dins l'àmbit català, després de Barcelona, Perpinyà, Girona i Lleida. La configuració urbanística es pot dir que es manté en la fixada ja al segle XIV, amb concretes adaptacions del perímetre emmurallat arrel dels conflictes bèl·lics esmentats. La ciutat s'extenia a l'oest (W.) de la fortalesa principal, el castell de Suda, i cap el sud (S.), al peu de l'elevació de Les Esplanetes. Els tres portals principals eren el Vimpeçol, a l'extrem nord, el de Sant Francesc o del Coll de Sant Joan, a l'extrem sud, i el del Pont de Barques, que donava accés al past de l'Ebre, al costat oest de la ciutat. Havien altres portals secundaris que, com veurem, en moments de perill de contagi de l'epidèmia de pesta es tapiaven. Des del punt de vista cultural el segle XVI evidencia un moment àlgid tortosí, com l'elaboració de peces artístiques valuoses ens ho testimonien. Només cal llegir els Col·loquis de Tortosa (1557) de Cristòfol Despuig per adonar-nos del grau cultural obtingut, en totes les diverses facetes. Aquest punt ens denota una societat preparada, evidentment en el context de l'època, fins i tot en els aspectes sanitaris. Des de l'inici del segle XIV l'ajuntament es preocupava de garantir la salut pública, d'aquí que promulgues tota mena de disposicions i normatives municipals. La tradició sanitària de la ciutat venia determinada igualment pel llegat mèdic dels metges jueus, dels que es coneixen famosos exponents. La comunicat jueva tortosina, va donar mostres, fins el seu aniquilament a finals del segle XIV, d'una gran activitat.

L'empremta comercial de Tortosa iniciada pel mercaders durant la baixa edat mitjana, no es veu minvada en el segle XVI, sinó que la ciutat encara controla sectors de l'economia primordials, com el tràfic mercantil, fluvial i marítim, i tots

aquells derivats de l'explotació dels seus rics recursos naturals, com la mateixa extracció de sal a les salines del Delta. Aquesta sòlida economia possibilita l'assentament d'una classe política influent, de la que tenim un clar exemple en la figura de Francesc Oliver de Boteller que va arribar a ser Abat de Poblet i President de la Generalitat de Catalunya.

La primera pandèmia coneguda de pesta data de l'any 542, en temps de l'Emperador Justinià, per això se la nomena pesta justiniana. Es va originar al Baix Egipte i s'estengué durant 50 anys, per Turquia i Europa i per tot el món conegut en aquells temps. La segona pandèmia s'inicia al segle XIV a l'Àsia Menor i a Àfrica. S'escampa per tot Europa i s'estima que produeix uns 50 milions de morts, se la coneix com "La Pesta Negra" per les petèquies, amb color fosc de la sang, que apareixien al coll, al tòrax i a les extremitats dels malalts, amb un alt índex de mortalitat, deguda probablement a la seva forma pneumònica. A Catalunya van patir 35 anys de pesta al segle XVI i la que tingué més repercussió fou la que l'afectà del 1586 al 1592⁽¹⁾.

MATERIAL I MÈTODES:

El document que ha estat objecte d'estudi i anàlisi històric, motiu d'aquesta comunicació pertany a la secció de l'Arxiu Històric de Tortosa, inclosa dins de l'Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre.

Es tracta d'un volum enquadernat amb cobertes de pergamí. Consta de 179 fulls de paper manuscrit. Les anotacions s'inicien el 30 de juliol de 1557 i acaben el 2 de juny de 1590. Està escrit íntegralment en català, exceptuant alguna cita ocasional que és en llatí. S'aprecien varies mans d'escriptura, amb tractament ben desigual. S'alterna una lletra humanística, assentada, amb una altra cursiva, de més difícil comprensió.

A la coberta apareix el títol: *Llibre del Morbo*. Al llom consta igualment aquesta titulació, amb les dates extremes ja expressades (1557-1590). Una etiqueta posterior sobreposada, pertanyent a alguna classificació antiga de l'arxiu, posa erròniament: *Morbo. 1552 a 90*. Al catàleg del 1574 no hi consta. Fet aquest bastant lògic si tenim en compte les dates, ja que en aquell moment seria un llibre d'ús i no pas un document conclòs, acabat. No obstant tampoc hi consten d'altres llibres d'aquestes característiques. Cap la possibilitat que existissin d'altres llibres del Morbo anteriors, dels que no tenim notícies, ja que en cap moment no apareix cap consignació referent al fet que es tracta del primer volum d'una sèrie documental municipal; ans al contrari, es nota una certa continuïtat. Malgrat tot, una cita interior del llibre fa referència a què, com a model d'actuació enfront a una situació de pesta, es consultin de l'arxiu les actes de deliberacions o acords del 1530; això ens suggereix que en aquells moment possiblement no existien documents específics sobre aquesta temàtica, és a dir encara no es redactaven llibres de morbo. Per tant, és bastant probable que sigui un dels llibres inicials d'aquesta sèrie. Es conserven dos llibres més, consecutius a aquest, l'un que va de 1590 fins 1630 i l'altre de 1630 fins el 1683.

L'estructura del Llibre del Morbo és una senzilla relació anotada per ordre cronològic de les mesures preses pel Consell del Morbo, especialment constituït per

1. VIZCARRA i CLEMENTE J.: *L'epidèmia de pesta a Igualada l'any 1589*. Rafael Dalmau.(Barcelona) 1991,11-12:35

aquests afers. No presenta cap periodicitat fixa, sinó que els assentaments responen i reflecteixen els esdeveniments del moment. D'aquí que hi hagin períodes amb anotacions minucioses, dia a dia, mentre que d'altres (lliures del perill de l'epidèmia) no apareguin registrats.

DISCUSSIÓ

En el context de la pesta que afectava Catalunya el segle XVI trobem, el 30 de juny de 1557, les primeres mesures de prevenció en la ciutat de Tortosa amb l'elecció de les persones encarregades de dictar les normes per evitar l'entrada de la pesta en la ciutat; són els denominats "morbers": en les persones de Orimany Pinyol, Cristòfol Dezpuig, Domingo Guimera, Cristòfol Jorda, Batiste Jordà i Joan Dalmau (cirurgià); el 7 de desembre s'amplia a un més: Pere de Ramón Jordà

El Consell del morbers nombra "els capdeguaytes", que, tal com diu el Dr. Lluís Mercado :

"... en ells se pongan personas confidentes que registren y sepan con diligencia de que provincias o lugares vienen los forasteros para que por ningún ruego, parentesco o interés dejen entrar a ninguno que venga de lugar apestado ni hayo pasado por él..."⁽²⁾;

Aquests són: Bernat Pinyana i Jaume Martorell. Tenen el sou d'un real per dia, la facultat d'empresonar, i les missions següents:

– Fer complir la crida, o edicte que apercebeix a la gent dels perills que porta la pesta, de la possibilitat de contagi, recomanant les mesures pertinents⁽³⁾.

– Reconeixement d'hostals i cases sospitoses.

– Tancar i obrir els portals de la ciutat, tal com hem manifestat anteriorment les tres portes principals d'entrada i sortida de la ciutat de Tortosa eren: El Pont de barques, Sant Francesc i Vimpeçol.

– Assistir als guardes del pont.

– Evitar que els viatgers que venien de València passessin el pont de la Galera; allí els hi donaren menjar i diners, i els obligaren a desviar-se cap a un altre camí.

Per fer complir aquestes mesures (sota el pagament de 40 sous cadascú) es col·loquen:

– 2 guardes en el Pont de Barques que permeten el pas dels viatgers de Morella, Maestrat i Aragó que estan lliures de la pesta.

– 2 guardes a Sant Francesc, precisant que siguin pescadors del propi barri (al conèixer la gent del contorn fa més difícil l'entrada i sortida de la ciutat).

– 2 guardes a Vimpeçol, fent una prohibició expressa als viatgers de València, permeten l'entrada dels de Catalunya i Aragó; .

– guardes durant la nit a Sant Jaume d'Enveja i a la Ribera, per evitar l'entrada des del mar, donat que la pesta acostumbrava a arribar a Tortosa pels vaixells que pujaven a la ciutat.

– vigilància dels llaüts (vaixells que servien per transportar les mercaderies pel riu Ebre), a fi de què no amarrin al queixal (element constructiu de la muralla que sobresurt) i no passin en front de l'actual barri de Ferreries.

2. MERCADO, L.: *Libro de la Peste*. Vol. II.(Madrid), 1921, 233

3. RAFECAS RENAU, F.J.: *A proposito de un hecho epidémico en la Tortosa del siglo XVII*. Actes del II Congrés Internacional d'Historia de la Medicina Catalana. Vol II.(Barcelona), 1975, 49.

Aquestes guardes, apart de la seva missió principal de guardar les portes de la ciutat, son també utilitzats per vigilar les persones que estan en quarantena (purgades).

Davant de circumstàncies de major gravetat els guardes són armats amb arcabussos (juliol, 1589), i lògicament no estan exents de perills, com es demostra amb l'apunyament d'un guarda a juny de 1559, el que a més demostra l'estat de tensió que podia existir en la ciutat.

Donat que els guardes poden no complir (com així es comprovà al febrer de 1558) la seva funció amb la rectitud i la responsabilitat precises, es crea el nomenat "Control Civil" dels propis guardes (1557).

El personal sanitari està format, segons podem entendre a l'estudiar el document, per tres cirurgians. Un que forma part dels "morbers" (juny de 1557), i un altre que desenvolupa la seva activitat a l'hospital nomenat de la Sta Creu (el mateix nom té el que existeix en l'actualitat al barri pedani de Jesús) el qual es troba fora dels murs de la ciutat (abril de 1558). Aquest cirurgià no pot sortir de l'hospital mentre els morbers no ho decideixin (abril de 1558; el cirurgià Francis Roig sol·licita sortir de l'hospital "puix que no y ha tal necessitat". Petició denegada encara que reconeixen que la ciutat està "perservada de mal contagios"; no obstant es consideren els mesos que han de venir com propensos pel contagi...). També hi havia metges, sense precisar en cap moment quants (juliol de 1559). Va haver una previsió de metges assalariats per la ciutat..., el que es compren davant la necessitat de què la ciutat disposi de diversos metges. uns per a què visitin als empestats i uns altres a la resta de malalts (3).

En certs casos en què es dubta de l'existència de malalts, el tercer cirurgià i un metge són enviats fora del murs de la ciutat. (juliol de 1589).

Les mesures preventives denominades "mides predecessories", tant pel que fan referència a si mateixes com a la seva rigorositat, venen fonamentalment determinades per la gravetat i proximitat de les novetats exposades normalment per testimonis orals. És per tant d'interès fer un repàs a l'evolució i l'origen de la pesta:

Les primeres notícies provenen el 30 de juny de 1557, de la ciutat de València, motiu pel que es fa especial cura en posar guardes en les salines i, tal com hem comentat anteriorment, a Sant Jaume, amb el que impedièn que els vaixells arribessin fins a la ciutat. A partir del mes de gener de 1558 s'estén el contagi cap a Barcelona, fent tancar El Coll de l'Alba, comunicant a Amposta que no acullin "gent contagiada"; a més es tapià l'anomenada murada del queixal fins la torre de la pólvora.

El maig de 1558, es detecten indicis de morbo al Ginestar, al Perelló i a Benifallet; pel que s'impedeix agafar gavelles que no siguin de la ciutat malgrat ser l'època de la sega. L'agost de 1558 s'admet milloria en Barcelona, València i Tarragona (Setembre de 1558, "... lo mal de València y de Barcelona està molt remediad"...) i es restableixen algunes relacions comercials, encara que en ocasions es facin sota pagament del denominat "...en adjuntori de les despeses del morbo...".

El mes de febrer de 1559 es reben de nou notícies de haver morbo a Fraga, Daymies, Vileya i Vallobari, tornant-se a les mesures mes rígides des d'aquesta data fins el mes d'agost de 1560 en què es comunica a través "d'un doctor en lleis i cortès", (i per tant s'entén com de gran fidelitat) que a Barcelona " se moren de pesta".

L'any 1563 hi ha brots a Perpinyà, Manresa, Solsona Girona, i a alguns llocs del Rosselló; l'any 1564, a Barcelona, Saragosa i Alcanyís.

L'any 1581 que es donen notícies d'una "mor pestitferada" a Tarragona; l'any 1585 la pesta està en Bossost i Viella; l'any 1586 a Girona (... dieun que hi ha molts

malalts de pesta); l'any 1588 a Elna, al juliol de 1589 hi han: "males noves de Barcelona, Tarragona i Penedès (... les males noves són tant alarmants que es nega l'entrada, amb o sense bollatins...); a Igualada, Jorba i Santa Perpetua "...es moren moltes persones de mal de pesta"... Dóna la impressió que, aquest any 1589, la situació es de suma gravetat, pel que al mes d'agost "els morbers deliberen que s'hi tregui l'Arxiu de la casa de la ciutat.

Tal com hem senyalat anteriorment les mesures preventives pròpiament dites són diverses, depenent que s'adrecin a les persones o a les coses i varien segons la gravetat de la situació.

Es comença per la prohibició que els llaüts amarrin al queixal i que passin davant de l'actual barri de Ferreries el 1557.

El juny de 1558 es comença el control de robes dintre de la ciutat, fent un inventari de la roba existent en les botigues, i l'entrada de les mateixes; el 1587, les mercaderies sospitoses, provinents de llocs considerats de contagi les posaren en quarantena a l'illa d'en Gaspar (davant de les Cases de Sal), allunyades 3 llengües de la ciutat, durant 30 dies; abans d'entrar-les, les desplegaren i les usaren tant els propietaris com els guardes; passat el temps comprovaren que "son estat de salut y alegria y de bona gana"; de nou s'utilitza els guardes com conillets d'índies.

El juny de 1559, davant de les greus notícies de la pesta provinents de València, entre altres disposicions, ja comentades, s'acorda que els llaüts del riu atraquin a la banda de la ciutat a fi de que no s'hi pugués passar venint de València; s'impedeix l'entrada als inquisidors de dita ciutat, i, el juliol, s'envien persones anomenades "inteligents" (enteses) perquè comprin les medicines que els doctors i els apotecaris de Tortosa tingueren a bé ordenar.

Donat el cas d'entrada fraudulenta a la ciutat d'alguna persona provinent d'una zona amb pesta o amb sospita d'infecció se l'expulsa i es fa una crida pública perquè ningú se li acosti en 200 passes sota pena d'estar 60 dies fora de la ciutat (agost 1560),

El desembre de 1587, a mesura que el perill augmenta, les precaucions es van fent extensives a altres llocs del terme municipal, no deixant cap fil solt (s'escriu als ermitans de La Petja, Aldea, Coll de l'Alma, —que podria ser Alba— i Sant Antoni perquè no acollint cap foraster).

S'assignen diferents llocs (Mas dels Jueus, Torre d'en Aduarna, Torre de Soldevilla, Cardó, casa de Na Prats, Vall dels Frares) perquè les persones sospitoses "purguin" durant un període que varia de 30 dies (juliol 1589) a 50 dies (octubre 1589). Una vegada complida aquesta quarantena, per poder entrar a la ciutat havien de complir les següents condicions: 1) entrar de vesprada. 2) despullar-se. 3) rentar-se. 4) mudar-se les robes dins de la ciutat, i 5) se'ls prohibeix que entrin la roba (mercaderia) que portaven a Barcelona, havent de deixar-la al lloc de la purgació "fins que se'n vagin". 6) cremar la roba personal. 7) cremar les mercaderies vingudes de Barcelona. 8) "llevats cabells".

En aquells casos que s'incumpleixen les normes dictades pels morbers, es dicten sancions que van des de tancar-los a la presó a desterrar-los durant tems indefinit: "... Entra fraudulentament un tal Joan Ferrer, argenter, que ha vingut de Barcelona. S'acorda expulsar-lo de la ciutat. Mentrestant es fa crida pública per a que ningú se li acosti en 200 passes sota pena de estar 60 dies (desterrats) fora de la ciutat...".

Ni el menjar s'escapa dels controls; així tenim: Un pagès que porta fesols de Tarragona els va haver de buidar a les eres de Vimpeçol abans d'entrar a la ciutat (juliol, 1589).

Altra mesura que podríem classificar com a coactiva durant aquest juliol de

1589, que indica una vegada més la gravetat de la situació, és manar que es facin agulles de 5 pams per a que poguessin els guardes reconèixer les mercaderies" (carregues de palla).

En quant als desinfectants usats, trobem fundamentalment el vinagre que es utilitzat per desinfectar:

– monedes: "... envinagrar monedes d'or i plata, ho han d'estar 6 hores, pasades les quals ja poden accedir a la ciutat..."(agost,1559).

– estris de pesca (abril,1558)

– animals: "... Es renti amb vinagre una macho d'en Soler que es troba apartat de la ciutat. Enviar un menestral per a fer-se una inspecció i veure i es tracta de les conseqüències d'un cop o duia un "mal infecte"..." (juliol,1589).

Per a desinfectar les cases anomenades sospitoses el que es fa és fumar-les amb romer (octubre, 1560).

Tortosa, ciutat en què la vida religiosa ocupa un lloc molt important, presenta expressions espirituals diferents, depenent en cada moment de quina sigui la gravetat i l'evolució de l'epidèmia:

– donant les gràcies en forma de processó (gener; desembre 1558) quan sembla que el perill ha desaparegut.

– Demanant al capítol de la catedral que demanin ajut "en sos officis divinals" per la conservació de la salut (agost,1559), i pregàries religioses (desembre, 1586; juliol 1589) per a evitar la pesta, al rebre notícies de la proximitat de la mateixa a la ciutat.

El juliol de 1589 en què la gravetat és més gran; les manifestacions religioses són més fortes que mai: es demana que tots el preveres facin pregàries a les misses i que també es facin pregàries als monestirs, així com 5 processons portant les relíquies de sant Cristòfol (patró dels viatgers i vianants primer i posteriorment del barquers), de sant Sebastià (considerat protector contra la pesta), de sant Martí (ermità i soldat que, segons una llegenda, quan era soldat, va compartir la capa amb un pobre), de sant Roc (que es diu que tenia cura dels empestats), (fou proclamat patró de Barcelona l'any 1587 en agraïment per haver-la lliurat de la pesta) i de santa Candia, patrona de la ciutat.

D'aquesta època, i d'abans, són les invocacions següents:

Màrtir Sant Sebastià
supliquem vostra potència
que a Jesús vullau pregar
nos garde de pestilència

Sant Sebastià
guarda de fam
de pesta i de guerra
i de tots els mals qui hi ha

Sant Roc i Sant Sebastià
gardeu de pesta i de pecar
Sant Sebastià i sant Roc
gardeu de pesta i de foc (1)

Com es pot comprovar les normes religioses eren les pròpies d'aquell moment històric, cultural i social.

Encara que durant el període estudiat no està clar que la pesta afectés la ciutat de Tortosa, hi ha certes referències que ens poden fer creure la possibilitat d'aquest fet:

–“... Posar un cademat al reixat de l'hospital per què ningú hi surti...” (gener, 1558) (el que es pot interpretar com que hi haguessin infectats i no els vulguessin deixar sortir per evitar contaminar la població).

– “... obrir cases suspistose, que deuran de ser fumades amb romer...” (octubre, 1558)

– “... A Gandesa i Orta no accepten ciutadans tortosins...”
(maig, 1558).

– “ ... S'acorda que Joan Giner, pagès, que està pres per "difamar" la ciutat de Tortosa en diverses viles de l'Aragó dient:... que en aquella se morien de pesta..., que el desterrin per un any (setembre, 1589)”.